

Συνολικά, το βασικό πλεονέκτημα της συμμετοχικής παρατήρησης είναι ότι πρόκειται για ευέλικτη μέθοδο. Οι εννοιολογικές κατηγορίες δεν είναι προκαθορισμένες, αλλά αναδεικνύονται από τα δεδομένα, καθώς ανακύπτουν νέα ερωτήματα και δημιουργούνται νέοι προβληματισμοί. Κατά τη διάρκεια της έρευνας, στη διαλεκτική σχέση θεωρίας και σπλογγής στοιχείων, ιδέες διαμορφώνονται και δοκιμάζονται, τα στοιχεία ανασηκροποιούνται και νέες υποθέσεις εργασίας διατυπώνονται. Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται με στόχο την ολοκληρωμένη και συνολική ερμηνεία των υπό διερεύνηση περιπτώσεων.⁶³ Κατά πόσο εκπληρώνεται ο στόχος αυτός έγκειται περισσότερο στην τέχνη του ερευνητή και λιγότερο στην εφαρμογή συγκεκριμένων τεχνικών. Σε σύγκριση με τις ποσοπικές μεθόδους που κλήθηκαν στα προηγουμένα κεφάλαια, δεν υπάρχουν σαφείς οδηγίες και συγκεκριμένοι κανόνες. Η προσωπική ικανότητα του ερευνητή να εισβάλει σε έναν κοινωνικό χώρο, να γίνει δεκτός, να αντιδράσει φιλοσοφικά και όσο το δυνατό λιγότερο παρεμβατικά είναι η πιο σημαντική εγγύηση για την αποτελεσματική εφαρμογή της μεθόδου.

Νότα ΚΥΡΙΑΖΗ

Η Κοινωνιολογική Έρευνα.

Κριτική Εισαγωγή των μεθόδων των ζωών
Τεχνικών.
Αθήνα, Επιστημής Επιστημονικής Έκδοσης, 1998.

⁶³ D.L. Jorgensen, *Participant Observation, A Methodology for Human Studies*, Newbury Park, Ca.: Sage Publications, 1989, σ. 111.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Κ Τ Ο

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Εισαγωγή

Η ανάλυση περιεχομένου μετατρέπει δευτερογενές υλικό ποιοτικής φύσης σε μορφή ποσοτικών δεδομένων. Παρότι η μέθοδος έχει συνδεθεί καθώς με την ανάλυση του γραπτού και του προφορικού λόγου στο πλαίσιο των μέσων μαζικής επικοινωνίας¹ (άρθρα στον ημερήσιο τύπο, τηλεοπτικά/ραδιοφωνικά προγράμματα και διαφημίσεις, δημόσιες ομιλίες πολιτικών προσώπων), ωστόσο μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιοδήποτε επικοινωνιακό λόγο ή μήνυμα, σε όποια μορφή και αν εμφανίζεται (π.χ., ελεύθερες συνεντεύξεις, προσωπικές επιστολές/ημερολόγια, μυθιστορήματα, πρακτικά συνελεύσεων κ.λπ.). Ερωτήσεις όπως «Ποια είναι τα πρότυπα για τα δύο φύλα που προβάλλονται μέσα από τα τηλεοπτικά προγράμματα;», «Ποια είναι τα χαρακτηριστικά και ποιες οι εκανότητες των υποψήφιων βουλευτών που τονίζονται στα προεκλογικά φυλλάδια και τις σχετικές διαφημί-

¹ Η ανάλυση περιεχομένου καθιερώθηκε στον επιστημονικό χώρο σε μεγάλο βαθμό με την έκδοση της ολοκληρωμένης περιγραφής της μεθόδου στο: B. Berelson και P.F. Lazarsfeld, *The Analysis of Communication Content*, Chicago and New York: University of Chicago and Columbia University, 1948. Ακολούθησε παρόμοια προσάθεια στο: B. Berelson, *Content Analysis in Communications Research*, New York: Free Press, 1952.

σεις», «Τι δηλώνουν τα πρακτικά των γενικών συνελεύσεων των πανεπιστημιακών τμημάτων για τους παράγοντες που παίζουν ρόλο στις τελικές τους αποφάσεις;» είναι κατάλληλες για την εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου. Σύμφωνα με τον Robert Weber, η ανάλυση περιεχομένου «είναι ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιεί συγκεκριμένους κανόνες για την εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων [...] από την ανάλυση γραπτών κειμένων. Αυτά τα συμπεράσματα αφορούν είτε τον αποστολέα είτε το ίδιο το μήνυμα ή τον παραλήπτη του μηνύματος. Οι κανόνες αυτής της διαδικασίας διαφέρουν ανάλογα με το θεωρητικό υπόβαθρο και το υπό έρευνα θέμα...».² Η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον αποστολέα του μηνύματος ή τις επιπτώσεις του μηνύματος είναι πιο δύσκολη και πιο προβληματική σε σύγκριση με το περιεχόμενο του ίδιου του μηνύματος. Για το λόγο αυτό, οι έρευνες που εφαρμόζουν την εν λόγω μέθοδο συνήθως επικεντρώνονται στα βασικά θέματα που καλύπτει το κείμενο, στη συγκεκριμένη τους σημασία, στο χώρο ή στο χρόνο που αφιερώνεται σε αυτά, καθώς και σε άλλα στοιχεία του περιεχομένου, τα οποία επιτρέπουν στον ερευνητή να περιγράψει το μήνυμα σε σχέση με τις κατηγορίες που τον ενδιαφέρουν. Σε αντίθεση λοιπόν με την απλή ανάλυση του κειμένου, η ανάλυση περιεχομένου επιτρέπει τη *συστηματική* διερεύνηση του κειμένου. Αυτό συνεπάγεται α) ότι το κείμενο εξετάζεται στην ολότητά του και όχι επιλεκτικά, β) ότι οι κατηγορίες που χρησιμοποιούνται για την ταξινόμηση των δεδομένων ορίζονται με σαφήνεια, έτσι ώστε να είναι δυνατή η επανάληψη και ο έλεγχος της διαδικασίας από άλλους ερευνητές, και γ) ότι χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στο κείμενο ποσοτικοποιούνται, ούτως ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί η σημασία που φέρουν στο ίδιο το κείμενο αλλά και σε σύγκριση με άλλα.³

Η ανάλυση περιεχομένου είναι επομένως μια τυποποιημένη μέθο-

² R.P. Weber, *Basic Content Analysis*, London: Sage Publications, 1990, σ. 9.

³ Bl. C. Sellitz, L.S. Wrightsman και S.W. Cook, *Research Methods in Social Relations* (3η έκδ.), New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976, σ. 392.

δος που οδηγεί στη συστηματική κωδικοποίηση του γραπτού και του προφορικού λόγου και, ως εκ τούτου, αντιστοιχεί στην ποσοτικοποίηση των απαντήσεων στις ανοιχτές ερωτήσεις των ερωτηματολογίων και του περιεχομένου των μη τυποποιημένων συνεντεύξεων. Επομένως, δεν αποτελεί αυτόνομη και ολοκληρωμένη μέθοδο ανάλυσης – τα κωδικοποιημένα ποσοτικά στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση περιεχομένου συνοψίζονται και συγκεντρώνονται με στατιστικές μεθόδους. Η ανάλυση περιεχομένου περιορίζεται στη μέτρηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στο υπό έρευνα κείμενο. Η αντιπαροβολή του κειμένου με τις κατηγορίες του ερευνητή ως προς τις αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων, επί παραδείγματι, οδηγεί στη μέτρηση των αντιλήψεων, όπως εμφανίζονται, π.χ., στις εφημερίδες, στα τηλεοπτικά προγράμματα, στα περιοδικά, στα σχολικά βιβλία ή στις διαφημίσεις. Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα συνοψίζονται και επιτρέπουν, αναλόγως με τα στοιχεία, τη στατική ή τη διαχρονική περιγραφή τού υπό έρευνα κοινωνικού φαινομένου. Μέσω της στατιστικής επεξεργασίας των στοιχείων ανακαλύπτονται στατιστικές συσχετίσεις βίαιες των οποίων ελέγχονται οι θεωρητικές υποθέσεις της έρευνας ή αναδύονται νέες θεωρητικές επεξηγήσεις.⁴ Κατά συνέπεια, η ανάλυση περιεχομένου ως ποσοτική μέθοδος επιδέχεται την ίδια κριτική που αναπτύχθηκε σε σχέση με το τυποποιημένο ερωτηματολόγιο και τη στατιστική επεξεργασία των στοιχείων (βλέπε κεφάλαια 2, 3 και 4).

Οι έρευνες που στηρίζονται στην ανάλυση περιεχομένου εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία θεμάτων. Τη δεκαετία του '50, λόγω χάρη, πραγματοποιήθηκε έρευνα με σκοπό την ανάδειξη των ιδεολογικών συμβόλων που αναφέρονται στη σύγχρονη πολιτική.⁵ Η έρευνα στη-

⁴ Για την εφαρμογή των ποσοτικών μεθόδων ανάλυσης σε δεδομένα που δημιουργούνται από γραπτά κείμενα, βλ. W. Dose, A. Clemence και F. Lorenzi-Cioldi (μτφρ. J. Kaneko), *The Quantitative Analysis of Social Representations*, London: Harvester Wheatsheaf, 1993.

⁵ I. de Sola Pool, *Symbols of Democracy*, Westport Conn.: Greenwood Press, 1981 [1952]. Η έρευνα περιγράφεται στο C. Frankfort-Nachmias και D.

η επίγνωση της νομοθετικής ισχύος της θανατικής ποινής δεν αποτρέπει τη διάπραξη ανθρωποκτονιών. Η ανάλυση των στοιχείων όσον αφορά το χρόνο που αφιέρωσαν οι τηλεοπτικοί σταθμοί για την κάλυψη του ίδιου θέματος, καθώς και των στοιχείων ως προς τη μορφή της κάλυψης (π.χ., σχετικά σκίσα, συνεντεύξεις με παρευρισκόμενους έξω από το χώρο των εκτελέσεων κ.λπ.) για την αντίστοιχη χρονική περίοδο οδήγησε στο ίδιο συμπέρασμα.⁷ Στο πλαίσιο αυτής της έρευνας, η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιήθηκε για την κωδικοποίηση των σχετικών άρθρων στον τύπο και των σχετικών τηλεοπτικών προγραμμάτων. Δημοσιογράφοι και κατηγορίες βάσει των οποίων έγινε η μέτρηση της δημοσιοποίησης των εκτελέσεων της θανατικής ποινής διαχρονικά και στη συνέχεια η δημοσιοποίηση συνδέθηκε, μέσω στατιστικών μεθόδων, με την εγκληματικότητα. Με τον τρόπο αυτό τέθηκε υπό έλεγχο η θεωρητική υπόθεση σχετικά με την επίδραση της δημοσιοποίησης στην εγκληματικότητα. Η ανάλυση περιεχομένου αυτή καθ' εαυτήν δεν οδηγεί στον έλεγχο των θεωρητικών υποθέσεων, αλλά μόνο στην ανάδειξη και τη διασφάλιση των κατηγοριών βάσει των οποίων χαρακτηρίζεται το υπό έρευνα περιεχόμενο. Η στατιστική ανάλυση των κατηγοριών, στη συνέχεια, αποσκοπεί στον έλεγχο των υποθέσεων.

Η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιήθηκε ευρηματικά από τον Stephen Sales με σκοπό να διερευνηθεί κατά πόσο η αντίληψη περί εξωτερικών αιτιών μπορεί να οδηγήσει στην εκδήλωση μεγαλύτερου σεβασμού και εμπιστοσύνης προς τα άτομα που έχουν δύναμη και κατέχουν θέσεις εξουσίας.⁸ Μεταξύ άλλων πηγών, ανέλυσε και τα κόμικ που κυκλοφορούσαν στην Αμερική τις δεκαετίες του '20 και του '30 και επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στα κύρια χαρακτηριστι-

⁷ BA. W.C. Bailey και R.D. Peterson, «Murder and capital punishment: a monthly time-series analysis of execution publicity», *American Sociological Review*, τόμ. 54, 1989, σσ. 722-743.

⁸ S.M. Sales, «Threat as a factor in authoritarianism: an analysis of archival data», *Journal of Personality and Social Psychology*, τόμ. 28, 1973, σσ. 44-57.

ρίχτηκε σε κύρια άρθρα (σχεδόν είκοσι χιλιάδες) που δημοσιεύτηκαν σε δέκα έγκυρες εφημερίδες στην Αμερική, στην Αγγλία, στη Γερμανία και στη Σοβιετική Ένωση την πρώτη και τη δέκατη πέμπτη μέρα κάθε μήνα (από το 1890 έως το 1949). Τα άρθρα εξετάστηκαν για την παρουσία βασικών κατηγοριών (ιδεολογικών συμβόλων) όπως ο *κομμουνισμός*, η *δημοκρατία* και η *ισότητα*. Η παρουσία συγκεκριμένου συμβόλου στο κείμενο κωδικοποιήθηκε ως 1 και η εκφραζόμενη στάση σε σχέση με αυτό σε μία από τις τρεις κατηγορίες: αποδοχή του συμβόλου (1), ουδέτερη στάση (2) και απόρριψη (3). Βασικό συμπέρασμα της έρευνας ήταν ότι τα σύμβολα που εκφράζουν τη δημοκρατία αναφέρονται συστηματικά όταν οι δημοκρατικοί κανόνες δεν τηρούνται στην πράξη — αντιθέτως, όταν υπάρχει ισχυρή δημοκρατική παράδοση, αγνοούνται.

Άλλο παράδειγμα εφαρμογής της ανάλυσης περιεχομένου αποτελεί η έρευνα σχετικά με το ρόλο της θανατικής ποινής στην αποτροπή της εγκληματικότητας.⁶ Ο William Bailey εστίασε την έρευνα στη δημοσιοποίηση της εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων σχετικά με την επιβολή της θανατικής ποινής στην Αμερική από το 1940 έως το 1986. Η κάθε περίπτωση τοποθετήθηκε σε μία από τις ακόλουθες κατηγορίες: στην κατηγορία μεγάλης δημοσιοποίησης εάν το θέμα είχε καλυφθεί από την εφημερίδα *New York Times* και εάν είχε καταγραφεί από το έντυπο *Facis on File* στην κατηγορία μεσαίας δημοσιοποίησης εάν είχε καλυφθεί μόνο από τη *New York Times* στην κατηγορία χαμηλής δημοσιοποίησης εάν απουσίαζε και από τα δύο αυτά έντυπα. Ο Bailey εξέτασε επίσης τα μηνιαία επίσημα στοιχεία για τις ανθρωποκτονίες στην Αμερική κατά την ίδια περίοδο. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η μεγάλη δημοσιοποίηση της εφαρμογής της θανατικής ποινής δεν μείωσε τις ανθρωποκτονίες. Συνεπώς, κατέληξε ο Bailey,

Nachmias, *Research Methods in the Social Sciences* (4η έκδ.). London: St. Martin's Press, 1992, σ. 312.

⁶ BA. W.C. Bailey, «Murder, capital punishment, and television: execution publicity and homicide rates», *American Sociological Review*, τόμ. 55, 1990, σσ. 628-633.

κά που εμφάνιζαν οι ήρωές τους. Για την κωδικοποίηση των χαρακτηριστικών, οι δύο βασικές κατηγορίες ήταν «σωματικάς δυνατός ή σε ισχυρή θέση» και «όχι ιδιαίτέρας ισχύος». Ο Sales κατέληξε ότι κατά τη δεκαετία του '30, περίοδο οικονομικής ύφεσης και πελάσιως οικονομικής ανασφάλειας, οι βραικοί χαρακτήρες στα δημοφιλή κόμικ της εποχής είχαν προσωπακότητα πιο ισχυρή και πιο εξουσιαστική σε σύγκριση με την πιο ήρεμη δεκαετία του '20. Δηλαδή, σύμφωνα με τον Sales, η υπόθεση στην οποία στηρίχτηκε η έρευνα, επιβεβαιώθηκε από τα δεδομένα.

Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν ότι τα ερωτήματα που τίθενται και, κατά συνέπεια, οι κατηγορίες που κατασκευάζονται, καθώς και η μονάδα ανάλυσης που χρησιμοποιείται, καθορίζονται από τη γενική προβληματική της έρευνας. Η διαδικασία της κατηγοριοποίησης αφορά ουσιαστικά τη διατύπωση ερωτήσεων από τον ερευνητή και την προοπτική εξεύρεσης των απαντήσεων όχι από συγκεκριμένα άτομα – όπως γίνεται όταν χρησιμοποιείται, π.χ., το ερωτηματολόγιο ή η συνέντευξη – αλλά από τα διαθέσιμα, δευτερογενή, επικοινωνιακής μορφής στοιχεία. Στα ενδεικτικά αυτά παραδείγματα ανάλυσης περιεχομένου, το σύστημα της κωδικοποίησης καθορίστηκε εκ των προτέρων και επιβλήθηκε κατόπιν στα δεδομένα. Δηλαδή, όπως συμβαίνει και κατά την εφαρμογή του τυποποιημένου ερωτηματολογίου, οι υποθέσεις της έρευνας ήταν προκαθορισμένες και προσδιόρισαν τις εννοιολογικές κατηγορίες που επιβλήθηκαν ακολουθώντας στα δεδομένα. Σκοπός της έρευνας σε αυτές τις περιπτώσεις ήταν ο έλεγχος ήδη διατυπωμένων υποθέσεων. Η ποσοτικοποίηση των δεδομένων σύμφωνα με αυτές τις κατηγορίες επέτρεψε την ανάδειξη στατιστικών συσχετίσεων και συνεπώς τη διατύπωση γενικεύσεων που αποτελέσαν τη βάση για την επιβεβαίωση των υπό έλεγχο υποθέσεων. Η εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου γίνεται συνήθως, όπως σε αυτά τα παραδείγματα, στο πλαίσιο της παραγωγικής λογικής. Η θεωρία προϋπάρχει, δεν αναδύεται από τα δεδομένα. Η ανάλυση περιεχομένου στην κλασική της μορφή θέτει συγκεκριμένα ερωτήματα, ακριβώς όπως γίνεται και στην έρευνα με το τυποποιημένο ερωτημα-

τολόγιο, τα οποία απαντώνται όχι από τους ερωτώμενους, αλλά από τα δευτερογενή στοιχεία που εμφανίζονται στο περιεχόμενο. Όταν, αντίθετως, ο ερευνητής ξεκινάει έχοντας μόνο γενικές ιδέες για το υπό έρευνα θέμα και οι εννοιολογικές κατηγορίες διαμορφώνονται μετά την εξέταση του υλικού, εφαρμόζοντας δηλαδή επαγωγική προσέγγιση, η διαδικασία μετατρέπεται σε ποιοτική ανάλυση περιεχομένου που αντιστοιχεί στην ουσία, είτε στη μέθοδο θεμελίωσης της θεωρίας είτε στην αναλυτική επαγωγή (βλέπε κεφάλαιο 5). Η περιγραφή της ανάλυσης περιεχομένου που ακολουθεί, αφορά την καθιερωμένη της εκδοχή.

Η μονάδα καταγραφής

Εφόσον έχει ληφθεί η απόφαση σχετικά με τα βασικά ερωτήματα που θα θέσει η έρευνα καθώς και τα δεδομένα στα οποία θα στηριχτεί, προσδιορίζεται και η βασική μονάδα καταγραφής των δεδομένων. Με άλλα λόγια, προσδιορίζεται το τμήμα του κειμένου που θα αποτελέσει τη βάση για την κατηγοριοποίηση: η λέξη, η πρόταση, η παράγραφος, το θέμα, το πρόσωπο ή το συνολικό κείμενο (το άρθρο, το βιβλίο, η ταινία, η προσοπική συνέντευξη, το ραδιοφωνικό ή το τηλεοπτικό πρόγραμμα κ.λπ.). Όταν η μονάδα καταγραφής (π.χ., η λέξη) δεν είναι δυνατό να ερμηνευτεί παρά μόνο σε σχέση με τα συμπεραζόμενα (π.χ., την πρόταση), το εκτενέστερο αυτό τμήμα του περιεχομένου που συντελεί στην πιο έγκυρη κωδικοποίηση της μονάδας καταγραφής είναι η *μονάδα των συμπεραζόμενων*.

Η μικρότερη μονάδα καταγραφής στην ανάλυση περιεχομένου είναι η *λέξη*. Όταν ο όγκος των δεδομένων είναι μεγάλος, ορισμένα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών επιτρέπουν την κατηγοριοποίηση της κάθε λέξης σύμφωνα με τα λεξικά που προσδιορίζουν γενικές κατηγορίες νοημάτων. Τα προγράμματα αυτά, αφενός, έχουν μειώσει σημαντικά το κόστος της διαδικασίας, καθώς η χειρωνακτική κατά λέξη κωδικοποίηση είναι ιδιαίτερα μονότονη και χρονοβόρα, αφετέρου, θεωρείται ότι έχουν αυξήσει την αξιοπιστία της κωδικο-

ποίησης, καθώς εγγράφονται την εφαρμογή των ιδίων κανόνων σε όλο το κείμενο.⁹ Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ορισμένοι επικρίνουν τη χρήση των υπολογιστών στην κωδικοποίηση, κυρίως επειδή οι υπολογιστές δεν είναι δυνατό να διακρίνουν τα διαφοροποιημένα νοήματα που φέρουν πολλοί συνδυασμοί λέξεων ανάλογα με το γενικότερο θέμα που πραγματεύεται το κείμενο.¹⁰ Οι διαφοροποιημένες αυτές αποχρώσεις νοημάτων διαπιστώνονται καλύτερα με τη χειρωνακική κωδικοποίηση.

Ολόκληρη η πρόταση αποτελεί μονάδα καταγραφής, όταν ο ερευνητής ενδιαφέρεται να χαρακτηρίσει το νόημα που ανταποσπεύδουν λέξεις ή φράσεις που παρουσιάζονται μαζί. Όμως σε σχέση με τη λέξη η είναι πιο προβληματική, διότι συχνά περιλαμβάνει πολλαπλές ιδέες που δυσκολεύουν τη σαφή ταξινόμησή της σε συγκεκριμένη κατηγορία. Για τον ίδιο λόγο, δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο η διαδικασία της κατηγοριοποίησης, όταν η *παράγραφος* είναι η βασική μονάδα για την κατηγοριοποίηση των δεδομένων.

Το συνολικό *κείμενο* μπορεί να αποτελέσει μονάδα καταγραφής, όταν ο σκοπός της έρευνας είναι να προσδιορίσει τα βασικά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν. Ερωτήματα όπως «Ποια είναι η βασική θεματική του μυθιστορήματος; - δηλαδή αφορά, π.χ., μια ερωτική ιστορία, μια αστυνομική περιπέτεια ή ένα πολιτικό επεισόδιο;», «Ποιες είναι οι απόψεις που παρουσιάζονται στη στήλη του συντάκτη μας καθημερινής εφημερίδας; Είναι υπέρ της κυβερνήσης ή κατά;», «Πώς χαρακτηρίζονται οι σχέσεις των φύλων όπως διαδραματίζονται στα τρία τηλεοπτικά προγράμματα μεγαλύτερης ακροαματικότητας;» μπορούν να απαντηθούν μετά τη γενικότερη διερεύνηση του κειμένου. Η ανάγνωση του συνολικού περιεχομένου

⁹ Βλ. R.P. Weber, *Basic Content Analysis, op. cit.*, σχεπικά με την ανάλυση περιεχομένου μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών.

¹⁰ Βλ., π.χ., J. Markoff, G. Shapiro, S.R. Weitman, «Toward the integration of content analysis and general methodology», στο: *Sociological Methodology* 1975, San Francisco, Ca.: Jossey-Bass, 1974, σ. 29.

οδηγεί στη μετέπειτα κατάταξη του στην κατηγορία που το αντιπροσωπεύει.

Σε άλλες περιπτώσεις, όταν το υπό έρευνα υλικό αφορά, π.χ., μυστογραφήματα, κινηματογραφικά έργα, συνεντεύξεις - αναφέρεται δηλαδή σε συγκεκριμένα πρόσωπα -, τότε το *πρόσωπο* μπορεί να αποτελέσει μονάδα καταγραφής. Τα πρόσωπα καταμετρώνται σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που φέρουν (π.χ., την εθνότητα, τη φυλή, το φύλο, το οικονομικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση), καταλήγοντας έτσι σε συμπεράσματα για τους ρόλους που περιλαμβάνονται ή τα στερεότυπα που καλλιεργούνται μέσα από το περιεχόμενο. Εξάλλου, η κατηγοριοποίηση των δεδομένων διευκολύνεται επειδή τα πρόσωπα που εμφανίζονται στα κείμενα προσδιορίζονται με απόλυτη σαφήνεια.

Επίσης, μονάδα καταγραφής αποτελεί το *γενικό θέμα* που αναπτύσσεται στην πρόταση, στην παράγραφο ή σε όλο το κείμενο. Χρησιμοποιείται κυρίως σε μελέτες που επικεντρώνονται στη διερεύνηση των αξιών, των στάσεων ή των απόψεων που απεικονίζονται σε ένα κείμενο.¹¹ Δηλαδή αυτό που ενδιαφέρει είναι η βασική ιδέα που αναπτύσσεται, είτε σε μέρος του κειμένου είτε σε ολόκληρο το κείμενο. Για παράδειγμα, η άποψη ότι βασικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας θα πρέπει να είναι η διαμόρφωση σχέσεων καλής γειτονίας με τις όμορες βαλκανικές χώρες μπορεί να περιορίζεται είτε σε μια πρόταση είτε να αναπτύσσεται σε ολόκληρο το κείμενο. Ακριβώς επειδή η κάλυψη του θέματος δεν οροθετείται με σαφήνεια - δεν είναι πάντα ξεκάθαρο δηλαδή από πού ξεκινάει το θέμα και πού ολοκληρώνεται -, η οροθέτησή του γίνεται με υποκειμενικά κριτήρια και ως εκ τούτου εκτιμάται ότι η κωδικοποίηση του υλικού σύμφωνα με αυτή την μονάδα έχει χαμηλότερη αξιοπιστία σε σύγκριση με τις άλλες μονάδες που αναφέρθηκαν.

¹¹ Βλ. σχεπικά O.R. Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading, Ma.: Addison-Wesley, 1969, σ. 116.

Οι κατηγορίες

Η μέθοδος κατηγοριοποίησης αποτελεί τον κύριο κορμό της ανάλυσης περιεχομένου. Όπως αναφέρθηκε ήδη, η ανάλυση περιεχομένου στην ουσία είναι διάδικασια κωδικοποίησης των δεδομένων. Την άποψη αυτή εξάλλου υποστηρίζει και ο Bernard Berelson:

Η επιτυχία της ανάλυσης περιεχομένου εξαρτάται από τις κατηγορίες που διαμορφώνονται. Κάποιες συγκεκριμένες μελέτες υπήρξαν αποτελεσματικές εφόσον οι κατηγορίες διατυπώθηκαν με σαφήνεια και ήταν κατάλληλες για το συγκεκριμένο πρόβλημα και περιεχόμενο... Δεδομένου ότι οι κατηγορίες περιλαμβάνουν την ουσία της έρευνας, η ανάλυση περιεχομένου αξιολογείται με βάση το σύστημα των κατηγοριών της.¹²

Οι κατηγορίες που δημιουργούνται καθορίζονται από το σκοπό της έρευνας καθώς και από το γενικό θεωρητικό της υπόβαθρο. Στην ποσοτική ανάλυση περιεχομένου με σκοπό τον έλεγχο της θεωρίας, οι αρχικές κατηγορίες δεν μεταβάλλονται. Στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου (όπου, όπως αναφέρθηκε ήδη, στην ουσία εκφράζεται η μέθοδος της θεμελιωμένης θεωρίας ή της αναλυτικής επαγωγής), τα δεδομένα αντανακλώνονται με αρχικές, δοκιμαστικές κατηγορίες. Αναλόγως με το πόσο κατάλληλες αποδεικνύονται οι κατηγορίες στην πράξη, τροποποιούνται ή οριστικοποιούνται. Οι ισχύουσες γνώσεις για το υπό έρευνα θέμα συντελούν βεβαίως στην αρχική διαμόρφωση των κατηγοριών, αλλά η τελική τους μορφή είναι αποτέλεσμα της συνεχούς διαπλοκής θεωρίας και δεδομένων.

Ένα βασικό ερώτημα που έχει προκαλέσει εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις όσον αφορά τον βασικό σκοπό της ανάλυσης περιεχομένου είναι εάν ο ερευνητής θα πρέπει να ασχολείται αποκλειστικά με το *έκδηλο περιεχόμενο* (manifest content) του κειμένου, τα νοήματα

¹² B. Berelson, *Content Analysis in Communications Research*, op. cit., σ. 147.

που εκφράζονται άμεσα από τα σύμβολα που εμφανίζονται, ή αν θα πρέπει να επιχειρήσει να ανακαλύψει και το *λανθάνον περιεχόμενο* (latent content), με άλλα λόγια, να προσδιορίσει τα βαθύτερα νοήματα του κειμένου. Εφόσον στη διαδικασία της κωδικοποίησης επιδιώκεται η αντικειμενικότητα, ορισμένοι θεωρούν ότι ο ερευνητής θα πρέπει να επικεντρώνεται το ενδιαφέρον του αποκλειστικά στα σύμβολα που εμφανίζονται στο κείμενο και, σύμφωνα με τους λειτουργικούς τους ορισμούς, να τα τοποθετεί στις ανάλογες κατηγορίες. Εάν η διαδικασία κωδικοποίησης πράγματι στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια, θα πρέπει το περιεχόμενο αυτό να κωδικοποιείται με τον ίδιο τρόπο από διαφορετικά άτομα – ο βαθμός συμφωνίας στην κωδικοποίηση χρησιμοποιείται ως ένδειξη της αξιοπιστίας που παρουσιάζει ένα συγκεκριμένο σύστημα κατηγοριοποίησης. Στο πλαίσιο της καθιερωμένης ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου, θεωρείται ότι απειλείται η «αντικειμενικότητα» της διαδικασίας όταν ο ερευνητής επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στα έμμεσα, δηλαδή στα βαθύτερα νοήματα που κρύβει το περιεχόμενο. Για το λόγο αυτό, τονίζεται η σημασία του έκδηλου περιεχομένου ενός κειμένου για τη συστηματική του κωδικοποίηση. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ο ερευνητής θα πρέπει να αγνοεί τα βαθύτερα νοήματα. Ο Holsti λέει τα εξής: «Η λεγόμενη "απόκρυψη πίσω από τις γραμμές" θα πρέπει να αναβιβάζεται για το ερμηνευτικό στάδιο, οπότε ο ερευνητής θα είναι ελεύθερος να χρησιμοποιήσει όλη του τη φαντασία και τη διαίσθηση για να εξαγάγει από τα στοιχεία τα κατάλληλα συμπεράσματα». ¹³ Δηλαδή, μετά το πέρας της κωδικοποίησης στα γενικά συμπεράσματα συμβάλλουν όχι μόνο τα έκδηλα, μετρήσιμα μηνύματα, αλλά και τα λανθάνοντα νοήματα που συνάγει ο ερευνητής, βέβαια μέσα από έναν γενικότερο ερευνητικό σχεδιασμό που του επιτρέπει την ανεξάρτητη επιβεβαίωση αυτών των νοημάτων με συμπληρωματικά στοιχεία.

Ο Holsti αναφέρεται σε πολλά παραδείγματα από παλαιότερες αναλύσεις περιεχομένου για τα συστήματα κατηγοριοποίησης που

¹³ *Ibid.*, σ. 12.

έχουν αναπτυχθεί σε σχέση με διαφορετικά θέματα έρευνας.¹⁴ Τα θέματα, όπως και οι κατηγορίες, παραμένουν επίκαιρα. Στη μελέτη τους για τις αξίες που προβάλλονται μέσα από τα μυθιστορήματα μαζικής κυκλοφορίας, ο Bernard Berelson και η Patricia Salter κατέληξαν ότι οι προσωπικοί στόχοι που εκφράζονται είναι είτε «συναισθηματικοί» είτε «πρακτικοί» και περιλαμβάνουν τις εξής επιμέρους κατηγορίες: α) οι συναισθηματικοί στόχοι συνδέονται με τον έρωτα, το γάμο, τη στοργή, τη συναισθηματική ασφάλεια, τον πατριωτισμό, την περιπέτεια, τη δικαιοσύνη, την ανεξαρτησία, και β) οι πρακτικοί στόχοι περιλαμβάνουν την εξεύρεση λύσεων σε άμεσα και απτά προβλήματα, την προσωπική ανέλιξη, την οικονομική άνεση και τα υλικά αγαθά, την οικονομική και την κοινωνική ασφάλεια, την εξουσία.¹⁵ Σε άλλη μελέτη σχετικά με τους προεκλογικούς λόγους πολιτικών προσώπων, το περιεχόμενο κατηγοριοποιήθηκε ως εξής: α) «ανάλυση της πολιτικής θέσης» – δηλαδή η ανάπτυξη επιχειρηματολογίας από το πολιτικό πρόσωπο για την πολιτική θέση που υποστήριξε, β) «αναφορά σε ενδεικτικά στοιχεία» – οποιαδήποτε αναφορά από το πολιτικό πρόσωπο σε στοιχεία, δίχως όμως να προσπαθεί να τα αναλύσει, ώστε να υπογραμμίσει την ορθότητα των απόψεών του, και γ) «απλή πολιτική δήλωση» – οποιαδήποτε διατύπωση συγκεκριμένης πολιτικής θέσης, δίχως κάποια προσπάθεια στοχευοθέτησής της και δίχως ανάλυση των επιπτώσεων που συνεπάγεται.¹⁶

Κατά τη διαδικασία κατηγοριοποίησης, ο ερευνητής ερμηνεύει το περιεχόμενο της υπό ανάλυση επικοινωνιακής μονάδας με βάση τις κατηγορίες που έχει κατασκευάσει. Το νόημα όμως του περιεχομένου δεν είναι ένα και μοναδικό ούτε ο τρόπος που ερμηνεύεται είναι και ανάγλυφη διυποκειμενικός. Ακόμη και αν ο αποδέκτης είναι ο ίδιος, το

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ B. Berelson και P. J. Salter, «Majority and minority Americans: an analysis of magazine fiction», *Public Opinion Quarterly*, τόμ. 10, 1946, σσ. 168-190.

¹⁶ J. W. Ellsworth, «Rationality and campaigning: a content analysis of the 1960 presidential campaign debates», *Western Political Quarterly*, τόμ. 18, 1965, σσ. 794-802.

περιεχόμενο μπορεί να μεταφέρει εναλλακτικά νοήματα.¹⁷ Ως εκ τούτου, η κατηγοριοποίηση λεκτικών συμβόλων, σχετικά με τα νοήματα στα οποία παραπέμπουν, παραμένει μία διαδικασία εν πολλοίς υποκειμενική. Με άλλα λόγια, τα συμπεράσματα της ανάλυσης στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην υποκειμενική κρίση και στην απλή κοινή λογική του ερευνητή.

Το σύστημα κωδικοποίησης

Η ανάλυση περιεχομένου στην ουσία είναι, όπως αναφέρθηκε ήδη, διαδικασία κατηγοριοποίησης – ως εκ τούτου, αφορά τη μετατροπή κειμένου σε κατηγορίες που εκφράζουν ένα συγκεκριμένο σύστημα κωδικοποίησης. Ανάλογα με το σύστημα που επιλέγει ο ερευνητής, διαφέρει ο βαθμός ακρίβειας των μετρήσεων, καθώς και ο χρόνος που απαιτείται για την κωδικοποίηση του υλικού.

Στις αρχικές εφαρμογές της ανάλυσης περιεχομένου, κυρίως στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι μετρήσεις στηρίζονταν είτε στο *χώρο* που κάλυπτε το υπό έρευνα περιεχόμενο (π.χ., σειρές ανά στήλη) είτε στο *χρόνο* (π.χ., βραδινές ώρες της τηλεόρασης που αφιερώνονται στην πολιτική επικαιρότητα). Η ευκολία εφαρμογής των εν λόγω μετρήσεων ήταν βέβαια ο βασικός λόγος για τη διαδεδομένη εφαρμογή τους.

Μια εναλλακτική μορφή μέτρησης είναι η *παρουσία/απουσία* της κατηγορίας στη μονάδα καταγραφής. Εάν, λόγω χάρη, η μονάδα καταγραφής είναι ο κύριος πρωταγωνιστής σε μια σειρά κινηματογραφικές ταινίες και εάν αυτό που ενδιαφέρει είναι η γενική εικόνα που παρουσιάζει ως προσωπικότητα σε κάθε ταινία, τότε η παρουσία ή η απουσία συγκεκριμένων χαρακτηριστικών (π.χ., εάν είναι άνδρας ή γυναίκα, εάν κατέχει θέση εξουσίας ή όχι, εάν προβάλλεται η σωματική του δύναμη ή όχι κ.λπ.) θα μπορούσε να αποτελέσει το σύστημα κωδικοποίησης για το περιεχόμενο της κάθε ταινίας. Παρο-

¹⁷ Βλ. σχετικά K. Krippendorff, *Content Analysis, An Introduction to its Methodology*, London: Sage Publications, 1980, σ. 22.

μοίως, εάν ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο προβάλλονται οι γυναίκες στον τύπο και οι κατηγορίες που δημιουργούνται είναι ότι οι γυναίκες α) θα πρέπει να ασχολούνται κυρίως με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, β) είναι πολύ συναισθηματικές, και γ) δεν είναι ικανές συνήθως να κατέχουν θέσεις εξουσίας κ.λπ., τότε η κωδικοποίηση του κάθε φύλου θα εξεφράζε την παρουσία ή την απουσία της κάθε κατηγορίας. Αυτό το σύστημα κωδικοποίησης συνιστά ονομαστική μέτρηση (βλέπε κεφάλαιο 2). Παρότι ορισμένοι εξισώνουν την ονομαστική μέτρηση με την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, η μέτρηση αυτή δεν αποκλείει την ποσοτική ανάλυση. Όσον αφορά τα παραπάνω παραδείγματα, τα στοιχεία θα μπορούσαν να λάβουν ποσοπική μορφή, π.χ., το ποσοστό των κύριων πρωταγωνιστών που είναι άνδρες, έχουν θέση εξουσίας κ.λπ., ή το ποσοστό των φύλων (εφόσον το φύλλο είναι η μονάδα καταγραφής) της κάθε εφημερίδας που εμφανίζει τη γυναίκα σε παράδοσιακό ρόλο. Η ονομαστική μέτρηση δεν είναι ασυμβίβαστη με την ποσοτική επεξεργασία των δεδομένων - άλλωστε για τη στατιστική τους επεξεργασία χρησιμοποιούνται στατιστικά μέτρα σύνδεσης ειδικά σχεδιασμένα για ονομαστικές μετρήσεις.

Οι μετρήσεις που αφορούν τη *συχνότητα* με την οποία εμφανίζεται μια συγκεκριμένη κατηγορία παρέχουν πιο λεπτομερή στοιχεία. Για παράδειγμα, εάν ενδιέφερε η σημασία που αποκτά η δημοκρατική ιδεολογία στο πλαίσιο διαφορετικών πολιτικών συστημάτων, ένας τρόπος διερεύνησης του θέματος μέσω του τύπου θα ήταν η καταμέτρηση της συχνότητας με την οποία εμφανίζονται τα σχετικά σύμβολα (π.χ., η αναφορά στη δημοκρατία, στην ελευθερία και στην ισότητα) στα κύρια άρθρα των εφημερίδων που εκδίδονται σε διαφορετικές πολιτικές συνθήκες. Σε αντίθεση με τον προηγούμενο τρόπο κωδικοποίησης, εδώ δεν σημειώνεται εάν η κατηγορία εμφανίζεται απλώς ή όχι, αλλά πόσες φορές εμφανίζεται. Οι παραδοχές στις οποίες στηρίζεται αυτή η μέθοδος ποσοτικοποίησης και οι οποίες έχουν επιπτώσεις στα συμπεράσματα της έρευνας είναι, πρώτον, ότι η συχνότητα με την οποία παρουσιάζεται μια κατηγορία στο κείμενο,

αντιπροσωπεύει τη σημασία ή την αξία που φέρει και, δεύτερον, ότι οι κατηγορίες που ποσοτικοποιούνται έχουν την ίδια συγκριτική βαρύτητα μεταξύ τους. Δηλαδή, χρησιμοποιώντας το ίδιο παράδειγμα, εάν στο άρθρο δύο διαφορετικών εφημερίδων αναφέρεται τρεις φορές η λέξη *ελευθερία* και τρεις φορές η λέξη *ισότητα*, τότε το συμπέρασμα θα ήταν ότι η δημοκρατική ιδεολογία (η οποία εκφράζεται στα σύμβολα αυτά κατά την άποψη του ερευνητή) διέπει το κείμενο στον ίδιο βαθμό στις δύο αυτές περιπτώσεις. Με άλλα λόγια, ο ερευνητής θα πρέπει να διερωτάται κάθε φορά κατά πόσο είναι ορθές για το υπό έρευνα θέμα οι παραδοχές αυτής της μεθόδου ποσοτικοποίησης.

Στις μελέτες που επικεντρώνονται σε θέματα αξιών και στάσεων, εκτός από τη μέτρηση της συχνότητας με την οποία εμφανίζεται η συγκεκριμένη κατηγορία στο υπό έρευνα υλικό, συνήθως επιχειρείται και η μέτρηση της *έντασης* με την οποία προβάλλεται. Εάν ενδιαφέρει, λόγου χάρι, ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει ο ευρωπαϊκός τύπος την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, θα είχε σημασία όχι μόνο η απλή εμφάνιση αρνητικής ή θετικής αντίδρασης, αλλά και η ένταση με την οποία εκδηλώνεται. Συνεπώς, μετά την ταξινόμηση των μονάδων καταγραφής στις αντίστοιχες κατηγορίες, στο πλαίσιο της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου, ο ερευνητής θα αξιολογούσε και θα συνέκρινε την ένταση που εκφράζουν μεταξύ τους. Οι μέθοδοι οι οποίες εφαρμόζονται, αντιστοιχούν στις κλίμακες μέτρησης στάσεων που αναφέρονται στο δεύτερο κεφάλαιο. Η διαδικασία αυτή αποτρέπει το πιο δύσκολο μέρος της κωδικοποίησης, καθώς είναι δυνατό η ένταση να εμφανίζεται στο κείμενο με πολλαπλούς λεκτικούς τρόπους. Εφόσον δεν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια για τη διαβάθμιση των τρόπων αυτών, η αξιολόγηση του ερευνητή είναι μια υπόθεση καθαρά υποκειμενική.

Δειγματοληψία

Συχνά ο όγκος των δεδομένων που αφορά το υπό έρευνα θέμα είναι τόσο μεγάλος ώστε επιβάλλεται η εφαρμογή δειγματοληπτικής μεθόδου. Τα κριτήρια επιλογής των δεδομένων διαφέρουν, ανάλογα με το

θέμα που διερευνάται. Εντούτοις, η γενική διαδικασία είναι κοινή και περιλαμβάνει τρία βασικά στάδια: α) ο προσδιορισμός των πηγών του υπό έρευνα υλικού και η τυχαία δειγματοληψία εφόσον χρειάζεται, β) η τυχαία δειγματοληψία των κειμένων από τις επιλεγμένες πηγές, και γ) η τυχαία δειγματοληψία του υλικού από τα επιλεγμένα κείμενα.¹⁸

Το πρώτο στάδιο αφορά την επιλογή των πηγών που θα χρησιμοποιήσει ο ερευνητής για την έρευνα – δηλαδή καταρχήν τίθεται το ερώτημα, π.χ., ποιες εφημερίδες, ποια τηλεοπτικά προγράμματα, ποια μυθιστορήματα, ποιοι πολιτικοί αξιηγχοί, θα αποτελέσουν τη βάση για τη συγκέντρωση του υλικού. Εάν όλες οι υπάρχουσες πηγές που αφορούν το υπό έρευνα θέμα είναι εξίσου σημαντικές και επιβάλλεται να εκπροσωπούνται όλες, τότε εφαρμόζεται μέθοδος τυχαίας δειγματοληψίας για την επιλογή αντιπροσωπευτικού δείγματος πηγών (βλέπε κεφάλαιο 3). Εάν οι πηγές διαφέρουν ως προς τη σημασία που έχουν για την έρευνα, γίνεται μία πρώτη επιλογή σύμφωνα με ποσοτικά ή ποσοτικά κριτήρια. Για παράδειγμα, επιλέγονται εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας ή όσες εκδίδονται σε συγκεκριμένα γεωγραφικά σημεία, ταινίες μικρού μήκους ή όσες έχουν βραβευτεί τηλεοπτικά προγράμματα με μεγάλη ακροατικότητα κ.ο.κ. Στη συνέχεια, η εφαρμογή μεθόδου τυχαίας δειγματοληψίας (βλέπε κεφάλαιο 3) επιτρέπει την περαιτέρω μείωση των δεδομένων, εφόσον κρίνεται αναγκαίο, με την τυχαία επιλογή δείγματος από τις πηγές που έχει προσδιορίσει ο ερευνητής. Η τυχαία δειγματοληψία μπορεί επίσης να εφαρμοστεί στην επιλογή του υλικού από τις επιλεγμένες πηγές – δηλαδή στην τυχαία επιλογή φύλλων από τις επιλεγμένες εφημερίδες, επεισοδίων από τα επιλεγμένα τηλεοπτικά προγράμματα, πολιτικών λόγων από τους επιλεγμένους πολιτικούς αξιηγχοί κ.λπ. Εάν θεωρείται απαραίτητο, η δειγματοληψία εφαρμόζεται στη συνέχεια για την επιλογή μικρότερου μέρους από το επιλεγμένο υλικό: την

¹⁸ Βλ. O.R. Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and the Humanities*, *op. cit.*, σ. 130.

πρώτη σελίδα από κάθε επιλεγμένο φύλλο εφημερίδας (εάν ενδιαφέρουν μόνο οι πιο προβλεπόμενες ειδήσεις), τις δέκα τυχαία επιλεγμένες σελίδες από κάθε βιβλίο, ένα τυχαία επιλεγμένο τραγούδι από κάποιο δίσκο κ.λπ.

Η συγκεκριμένη στρατηγική δειγματοληψίας που θα εφαρμοστεί ο ερευνητής καθορίζεται από το υπό έρευνα θέμα – σημασία έχει να λαμβάνονται υπόψη οι πιθανές ιδιαιτερότητές του. Εάν, λόγω χάρη, κάποια θέματα που καλύπτονται σε συγκεκριμένα περιοδικά ή σε ειδικές στήλες των εφημερίδων παρουνσιάζουν κυλιικές ή εποχιακές διαφορές, η τάση αυτή θα πρέπει να συνυπολογίζεται στη διαμόρφωση της δειγματοληπτικής διαδικασίας, ειδικά εάν τα κείμενα της συγκεκριμένης θεματικής παίζουν σημαντικό ρόλο στην έρευνα. Συνεπώς, οι γνώσεις του ερευνητή για οποιαδήποτε ειδικά χαρακτηριστικά του υπό έρευνα υλικού, σε συνδυασμό με το θέμα της έρευνας, καθορίζουν τη δειγματοληπτική διαδικασία.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια διαδικασία κατηγοριοποίησης που επιτρέπει τη μετατροπή λεκτικού ή άλλου συμβολικού περιεχομένου σε ποσοτικά δεδομένα. Η διαδικασία συνίσταται στη συστηματική μέτρηση μονάδων του υπό έρευνα (συνήθως γραπτών ή προφορικών) υλικού, σύμφωνα με συγκεκριμένες κατηγορίες που διαμορφώνει ο ερευνητής και οι οποίες απορρέουν από τις θεωρητικές υποθέσεις. Τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας είναι αποκλειστικώς περιγραφικά: η διαδικασία αποκαλύπτει και συνοψίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του υπό έρευνα περιεχομένου, τα οποία συνδέονται με το θέμα της έρευνας. Ως εκ τούτου, με τον όρο «ανάλυση» στην ονομασία της μεθόδου ίσως υπερεκτιμώνται οι δυνατότητες που έχει η ίδια η μέθοδος: η επεξεργασία των δεδομένων, η προσπάθεια ανεύρεσης συσχετισμών και ο έλεγχος των υποθέσεων γίνονται με τη χρήση άλλων μεθόδων, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου ερευνητικού σχεδιασμού.

Ανεξάρτητα από τη μορφή του περιεχομένου (οπτική εικόνα, γραπτός ή προφορικός λόγος), η εν λόγω μέθοδος αποσκοπεί στο να προσφέρει έγκυρη και αξιόπιστη απάντηση στα εξής ερωτήματα: «Ποιος είναι ο αποστολέας τού υπό έρευνα μηνύματος και ποια τα κίνητρα που τον ώθησαν σε αυτό;», «Ποιο είναι το περιεχόμενο του μηνύματος και ποιες οι γενικότερες κοινωνικές τάσεις που αντηχόσονται;», «Ποιος είναι ο αποδέκτης του μηνύματος και ποιες οι επιπτώσεις του;». Έχουν διεξαχθεί ποιητικές έρευνες με σκοπό να αποκλυφθούν οι αξίες, οι στάσεις και οι αναλήψεις που υποδηλώνει το υπό έρευνα περιεχόμενο σχετικά με εκείνους που το έχουν κατασκευάσει, ενώ σε άλλες περιπτώσεις ο ερευνητής επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στο μήνυμα αυτό καθ' εαυτό συνάγοντας συμπεράσματα για τις αξίες που διέπουν το γενικότερο κοινωνικό σύνολο. Εναλλακτικά, η έμφαση σε άλλες έρευνες δίνεται στο πώς εκλαμβάνουν οι αποδέκτες το μήνυμα και κατά πόσο επηρεάζονται από αυτό.

Τα συμπεράσματα που συνάγονται από την ανάλυση ορθοθεύονται από τις κατηγορίες που δημιουργεί ο ερευνητής. Στην ποσοτική ανάλυση περιεχομένου, που είναι και η καθιερωμένη της μορφή, οι κατηγορίες καθορίζονται εν πολλοίς πριν από τη διερεύνηση του περιεχομένου – δηλαδή απορρέουν από τη θεωρία που καθοδηγεί την έρευνα και επιβάλλονται στα δεδομένα. Τα δεδομένα αντανακλώνονται με τις κατηγορίες –εξετάζεται δηλαδή κατά πόσο ταυριάζουν με αυτές– και ταξινομούνται αναλόγως. Η κατηγοριοποίηση του περιεχομένου στο πλαίσιο της ποσοτικής προσέγγισης χαρακτηρίζεται από τα ίδια προβλήματα που συνδέονται με την εκ των προτέρων διάμρφωση των απαντήσεων, οι οποίες συνοδεύουν τις κλειστές ερωτήσεις στο τυποποιημένο ερωτηματολόγιο (βλέπε κεφάλαιο 3). Η κατηγοριοποίηση που εφαρμόζεται δεν είναι εγγενές στοιχείο τού υπό έρευνα περιεχομένου, αλλά αποτελεί έναν από τους πολλούς τρόπους αναπαράστασης της κοινωνικής πραγματικότητας που επλέγει ο ερευνητής και επιβάλλει στα δεδομένα. Με άλλα λόγια, τα στοιχεία δεν έχουν ένα και μοναδικό νόημα. Το νόημα κατασκευάζεται εν μέρει από τον ερευνητή με την επιλογή του ταξινομητικού συστήματος που χρησιμοποιεί.

Στα θετικά στοιχεία της ανάλυσης περιεχομένου συγκαταλέγονται, πρώτον, το συγκριτικά χαμηλό κόστος της έρευνας – αυτό οφείλεται στο ότι τα στοιχεία δεν συλλέγονται από τον ερευνητή ως μέρος της ερευνητικής διαδικασίας, αλλά υπάρχουν σε προσβάσιμη μορφή πριν από την έναρξη της έρευνας– και, δεύτερον, το γεγονός ότι ο ερευνητής δεν είναι δυνατό να επηρεάσει με την παρουσία του το περιεχόμενο του υλικού. Με άλλα λόγια, στην ανάλυση περιεχομένου τα στοιχεία δεν εμπεριέχουν τη μεροληψία που πιθανό να χαρακτηρίζει τις απαντήσεις ή τη συμπεριφορά των ερευνητών ως αποτέλεσμα της άμεσης επαφής τους με τον ερευνητή (όπως συμβαίνει στην περίπτωση της συνέντευξης ή της συμμετοχικής παρατήρησης). Από την άλλη πλευρά, ακριβώς το γεγονός ότι τα στοιχεία είναι δευτερογενούς μορφής, δηλαδή υπάρχουν ανεξάρτητα από το θέμα της έρευνας, σημαίνει ότι σχεδόν πάντα υπάρχουν κενά ως προς τα ερωτήματα που θέτει η έρευνα. Για το λόγο αυτό, η ανάλυση περιεχομένου θα πρέπει να αποτελεί συμπληρωματική και όχι αποκλειστική πηγή στοιχείων. Άλλωστε ο συνδυασμός μεθόδων, ανεξάρτητα από το θέμα της έρευνας, είναι πιο αποτελεσματικός ως προς τη δυνατότητα προσέγγισης της πολυεπίπεδης και σύνθετης κοινωνικής πραγματικότητας.